

INLEIDING

Anne Rotteveel, Virgil Rerimassie, Beatrijs Haverkamp en Hafez Ismaïli M'hamdi namens het Centrum voor Ethiek en Gezondheid

Hoewel enkelen misschien terugverlangen naar een – in veel opzichten – eenvoudiger leven, werd de coronacrisis voor de meeste Nederlanders toch gekenmerkt door een tijd van angst om zelf ziek te worden of dat geliefden ziek zouden worden, stress over schoolsluitingen, verlies van werk of inkomsten, en het niet meer kunnen bezoeken van kwetsbare familieleden. Mensen die in de zorg werkten, kijken waarschijnlijk terug op een tijd van morele stress, hoge werkdruk en gevoelens van onmacht. De onzekerheid en complexiteit rondom de ontwikkeling van de pandemie hadden eveneens grote impact op de (lokale en nationale) politici en beleidsmakers, gezondheidszorgprofessionals, wetenschappers en andere actoren die de crisis probeerden te bezweren. Kortom, niemand heeft zich kunnen onttrekken aan de impact van de coronacrisis.

De coronacrisis ging gepaard met spanningen en hoogoplopende gemoederen. Velen herinneren zich waarschijnlijk wel een ruzie of meningsverschil met die neef of vriendin op een verjaardag. Tijdens de coronacrisis kwamen sociale contacten en relaties gemakkelijk op scherp te staan. Er konden verhitte discussies ontstaan over de omvang van het gevaar van het virus en over de effectiviteit en legitimiteit van de genomen maatregelen, een voor de hand liggend gespreksonderwerp dat tegelijkertijd ook een grote kans gaf om het

gesprek een conflictueuze of ongemakkelijke kant op te laten gaan. Sommigen gingen zich extremer uitdrukken en anderen kozen er juist voor hun ideeën niet meer te uiten. Feiten en waarden liepen daarbij voortdurend door elkaar en in deze context zorgde de opkomst van mis- en desinformatie voor nog meer tumult. Overheden moesten niet alleen een pandemie bestrijden, maar – zoals de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) stelde – eveneens een ‘infodemie’. Alhoewel kritiek op beleid zich tijdens de coronacrisis meermaals uitte in onaantoonbare vormen, zoals geweldadige demonstraties, werden criticasters van het beleid bij tijd en wijle niet altijd serieus genomen, terwijl hun zorgen – en de waarden waarmee deze samenhangen – wel degelijk legitiem konden zijn. Uit een recent onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) bleek dat veel burgers zich niet gehoord hebben gevoeld tijdens de coronacrisis, en dat deze groep groter was en meer divers van aard dan soms leek.¹

De coronapandemie heeft laten zien dat pluralisme onder druk kan komen te staan bij een gezondheidscrisis: niet ieders visie werd even serieus genomen, niet iedereen durfde of kon zich uiten, en niet iedereen voelde zich gehoord. Tegen zo’n achtergrond verhardden maatschappelijke verhoudingen. Dat is problematisch, zowel vanuit democratisch perspectief als met het oog op maatschappelijke stabiliteit.

Uiteraard is er veel goed gegaan tijdens de coronacrisis. Denk bijvoorbeeld aan de snelheid waarop vaccins beschikbaar kwamen. En dat relatief snel – na ruim twee jaar – harde maatregelen om virusverspreiding tegen te gaan overbodig werden geacht. Een RIVM-studie liet bovendien zien dat de coronamaatregelen in Nederland over het algemeen effectief waren tegen virusverspreiding.² Maar

1 Schaper, J. & Hartman, C. (2023). Sceptische visies in het coronadebat. Lessen uit een *mixed methods*-onderzoek naar coronasceptis in Nederland. SCP.

2 Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2024). Epidemiological impact and effectiveness of COVID-19 measures. <https://open.overheid.nl/documenten/2c1c4e77-1b0b-4808-9098-2b47b331369d/file>.

dat neemt niet weg dat de maatschappelijke impact van de pandemie enorm was. De omgang met de coronacrisis biedt volgens het Centrum voor Ethiek en Gezondheid (CEG) dan ook een belangrijke gelegenheid om van te leren voor de toekomst. In het signalement Code Rood reflecteerden we al op verschillende morele uitgangspunten bij langdurige schaarste in de zorg en droegen we ethische denkrichtingen en concrete strategieën aan om een eerlijke verdeling van schaarse zorg – zoals tijdens een pandemie – mogelijk te maken.³ Met deze bundel signaleren we dat de mate waarin maatschappelijke meerstemmigheid onder druk is komen te staan tijdens de pandemie om kritische reflectie vraagt.

Ook al zijn we nog niet helemaal vrij van corona, de coronacrisis is bezworen. Maar we moeten voorbereid zijn op nieuwe gezondheids-crisis, zoals door nieuwe pandemieën, antimicrobiële resistentie en extreme weersomstandigheden door klimaatopwarming. Ook dan is de kans groot dat pluralisme onder druk komt te staan. Daarom is het van groot belang om juist nu lessen te trekken.

1.1 Doel

Het doel van deze essaybundel is om het (publieke en beleidsmatige) gesprek over het waarborgen van pluralisme tijdens een gezondheids-crisis aan te jagen en te verdiepen. De (omgang met de) coronacrisis dient hierbij als casus, waarmee we uitermate complexe kwesties adresseren. Ons doel is nadrukkelijk *niet* om de omgang met de coronacrisis te evalueren noch hebben we de pretentie om sluitende antwoorden en oplossingen te bieden. Ons doel is veeleer om te verkennen over welke vragen het gesprek over het waarborgen van pluralisme tijdens een gezondheids-crisis zou moeten gaan.

3 Centrum voor Ethiek en Gezondheid (2023). Code Rood. Verkenning van morele uitgangspunten bij langdurige schaarste in de zorg.

We hopen met deze bundel een breed scala aan actoren op het gebied van de gezondheidszorg en publieke gezondheid te inspireren, waaronder politici, beleidsmakers en adviserende instanties. Op die manier willen we bijdragen aan het vermogen om tijdens een gezondheidscrisis een brede waardenafweging te maken, zoals door verschillende adviesraden werd bepleit.⁴ In de publicatie *Coronascenario's doordacht. Handreiking voor noodzakelijke keuzes* stelden veertien adviesraden en instituten hierover het volgende:

‘Een brede maatschappelijke afweging betekent dat er keuzes moeten worden gemaakt tussen maatschappelijke doelen en waarden die allemaal belangrijk zijn. Deze doelen en waarden zijn zeer divers en hebben betrekking op zaken dichtbij huis maar ook op kwesties die over onze landsgrenzen heen spelen. Wanneer we in zwaardere omstandigheden terechtkomen, wordt het afwegen van deze doelen en waarden steeds pijnlijker. Welke keuze ook gemaakt wordt, die zal nooit ieders instemming krijgen, omdat conflicterende belangen en rechten tegen elkaar afgewogen moeten worden. Daarom gaat het hier niet enkel om lastige vragen, maar om dilemma's: situaties waarbij je niet de ene waarde kunt beschermen zonder een andere waarde geweld aan te doen.’⁵

Om een dergelijke afweging te kunnen maken is het belangrijk om zicht te hebben op welke nastrevenswaardige doelen en waarden in het geding kunnen zijn tijdens een pandemie zoals de coronacrisis. De bijdragen in deze bundel zijn daartoe een aanzet.

4 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Gezondheidsraad & Raad voor het Openbaar Bestuur (2021). Verwerven, waarderen en wegen. De inzet van kennis bij beleidsadvisering in crisistijd; Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2020). Coronamoe(d).

5 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Gezondheidsraad, Raad van State, Raad voor het Openbaar Bestuur en Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2022). Coronascenario's doordacht. Handreiking voor noodzakelijke keuzes. WRR. Zie ook Sociaal en Cultureel Planbureau & Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2022). Briefadvies Sociaal en Cultureel Planbureau en Raad voor Volksgezondheid & Samenleving over langetermijnvisie corona. www.raadrvs.nl/binaries/raadrvs/documenten/publicaties/2022/01/27/briefadvies-scp_rvs-over-langetermijnvisie-corona/2022253+Briefadvies+SCP+en+RVS+-+3-2-2021.pdf.

We hopen tot slot dat onze bevindingen bestuurders, beleidsmakers en -adviseurs niet alleen zullen helpen pluralisme te waarborgen tijdens gezondheidscrisis, maar ook in breder verband. Momenteel spelen in de samenleving immers sterk gepolariseerde discussies, zoals over stikstof, klimaatopwarming en migratie. De lessen die de auteurs in deze bundel trekken, zijn hopelijk ook voor de omgang met dit soort maatschappelijke kwesties relevant.

1.2 Essays over het waarborgen van pluralisme tijdens een gezondheidscrisis

Zoals gezegd gaat de coronacrisis gepaard met uitermate complexe en brede vragen. Daarom hebben we er, in navolging van de CEG-essaybundel *Ethiek in tijden van corona*, voor gekozen om een essaybundel samen te stellen, waarbij we verschillende deskundigen en deelnemers aan het publieke debat tijdens de coronacrisis hebben gevraagd om hun licht op deze materie te laten schijnen. We vroegen hun om te reflecteren op de coronacrisis, en om daarbij telkens lessen voor de toekomst te trekken en waar mogelijk handelingsperspectieven te formuleren die helpen om tijdens een toekomstige gezondheidscrisis pluralisme te waarborgen. Vragen die we aan de bijdragende auteurs stelden, waren: Is pluralisme onder druk komen te staan tijdens de coronapandemie, en zo ja hoe? Hoe kan of moet pluralisme invulling krijgen? Wat zijn de grenzen van pluralisme? Hoe kan een brede waardenafweging worden gemaakt? Hoe krijgen niet-geprioriteerde waarden nog ruimte? En wat is de beleefde ervaring van mensen die actief deelnamen aan het publieke debat, voelen zij zich wel of niet gehoord? Met deze vragen in het achterhoofd werden de zeventien externe bijdragen aan deze bundel geschreven, waarvoor we alle auteurs zeer dankbaar zijn.

De keuze voor een essaybundel was er ook een om – in de geest van de thematiek – een breed pallet aan perspectieven aan bod te laten komen, variërend van die van wetenschappers, artsen en (overheids) adviseurs tot die van een bestuurder en gespreksfacilitator. Alle